

Tematické modelování publikační činnosti České akademie věd a umění v letech 1890–1910

Diplomová práce

Odborné fórum, ÚISK FF UK, 4. 3. 2024

Filip Kersch, FilipKersch@gmail.com, kersch@knav.cz

Tematické modelování publikační činnosti České akademie věd a umění v letech 1890–1910

Cíl práce:

Na základě strojového analýzy tištěných publikací zjistit, jaká témata byla předmětem bádání České akademie císaře Františka Josefa pro slovesnost, vědy a umění v prvních dvaceti letech jejího fungování.

Tematické modelování publikační činnosti České akademie věd a umění v letech 1890–1910

Cíl práce:

Na základě strojového analýzy tištěných publikací zjistit, jaká témata byla předmětem bádání České akademie císaře Františka Josefa pro slovesnost, vědy a umění v prvních dvaceti letech jejího fungování.

Proč?

Tematické modelování publikační činnosti České akademie věd a umění v letech 1890–1910

Cíl práce:

Na základě strojového analýzy tištěných publikací zjistit, jaká témata byla předmětem bádání České akademie císaře Františka Josefa pro slovesnost, vědy a umění v prvních dvaceti letech jejího fungování.

Proč?

Ucelený a zároveň dostatečně podrobný pohled na publikační činnost dovolující identifikovat konkrétní oblasti zájmu České akademie zejména ze začátku jejího působení dosud chybí. A existují nové možnosti, jak tento pohled získat.

Struktura práce

Teoretická část

- Co o tématech víme?-----> 1. Česká akademie věd a umění
- Co nového máme k dispozici?-----> 2. Digitalizace fondů
- Jak to lze využít?-----> 3. Makroanalýza digitálních dat

Výzkumná část

4. Modelování témat

5. Diskuze

1. Co o tématech víme?

- Česká akademie císaře Františka Josefa pro vědy, slovesnost a umění vznikla 23. ledna 1890
- **Organizována byla do 4 tříd:**

I. třída

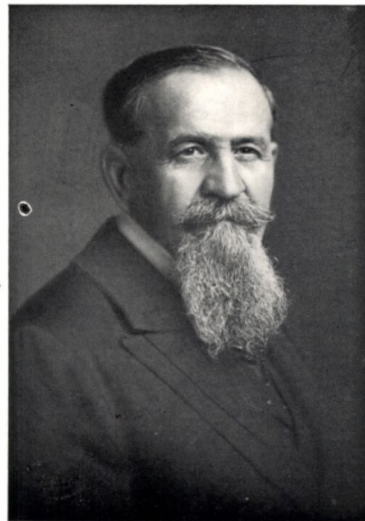
byla určena filozofii,
právu a historii.

Antonín Randa

II. třída

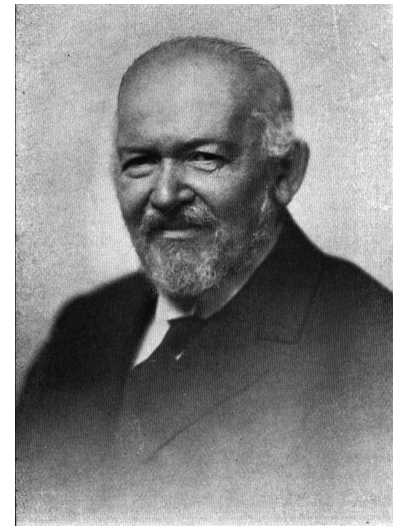
byla věnována matematickým,
přírodním a lékařským vědám.

Bedřich Procházka

III. třída

měla pěstovat filologické obory
a zejména češtinu a českou literaturu.

Václav Sládek

1. Co o tématech víme?

- Na publikační činnost mělo významný vliv členění oborů do tříd:
 - společné publikace (*Věstník, Almanach*),
 - každá třída vydávala ***Rozpravy***,
 - monografie,
 - podpora vydávání časopisů.
-

1. Co o tématech víme?

- **Na publikační činnost mělo významný vliv členění oborů do tříd:**
 - společné publikace (*Věstník, Almanach*),
 - každá třída vydávala ***Rozpravy***,
 - monografie,
 - podpora vydávání časopisů.
- **Témata (dosavadní stav poznání):**
 - I. třída: historie, právní problematika a filozofie,
 - II. třída: matematika, fyzika, chemii, biologie (bryologie), lékařství, technika,
 - III. filologie, čeština, česká literatura, lexikografie, dialektologie, orientální jazyky,...

2. Co máme k dispozici?

- Fond obsahující publikační činnost ČAVU převzala Základní knihovna založená v roce 1952 spolu s ČSAV. Dnes jej spravuje KNAV.
- Knihovny v České republice včetně KNAV digitalizují své fondy:

2. Co máme k dispozici?

- Fond obsahující publikační činnost ČAVU převzala Základní knihovna založená v roce 1952 spolu s ČSAV. Dnes jej spravuje KNAV.
- Knihovny v České republice včetně KNAV digitalizují své fondy:

- **Ochrana fyzických dokumentů:**

Z počátku pozornost napříč knihovnami věnována zejména periodikům z 19. století, která jsou významně ohrožena degradací kyselého papíru.

Postupné rozšíření na širokou paletu dokumentů.

2. Co máme k dispozici?

- Fond obsahující publikační činnost ČAVU převzala Základní knihovna založená v roce 1952 spolu s ČSAV. Dnes jej spravuje KNAV.
- Knihovny v České republice včetně KNAV digitalizují své fondy:

- Ochrana fyzických dokumentů.
- **Překonání času a prostoru:**

Digitální dokumenty mají mnoho výhod: jsou snadno šířitelné, mohou být dostupné 24 hodin denně, umožňují prohledávání a porovnávání plných textů digitalizovaných dokumentů.

Tyto vlastnosti a nástroje činí z digitálních knihoven nový a mimořádně bohatý zdroj poznání

2. Co máme k dispozici?

- Fond obsahující publikační činnost ČAVU převzala Základní knihovna založená v roce 1952 spolu s ČSAV. Dnes jej spravuje KNAV.
- Knihovny v České republice včetně KNAV digitalizují své fondy:

- Ochrana fyzických dokumentů.
- **Překonání času a prostoru:**

Digitální dokumenty mají mnoho výhod: jsou snadno šířitelné, mohou být dostupné 24 hodin denně, umožňují prohledávání a porovnávání plných textů digitalizovaných dokumentů.

Tyto vlastnosti a nástroje činí z digitálních knihoven nový a mimořádně bohatý zdroj poznání a **dat pro výzkum.**

2. Digitální knihovna pro digitální humanitní vědy

- Obecně jsou digitální knihovny koncipovány především pro vyhledávání, procházení a prohlížení jednotlivých dokumentů:
 - přímo **neumožňují práci s agregovanými daty** o publikacích
 - **ani jednoduché stažení** potřebných dat k analýze.
 - --> Tímto se digitální knihovny výrazně odlišují od jazykových korpusů, které představují významný textový zdroj sloužící k výzkumu v oblasti digitálních humanitních věd.
 - --> Na rozšíření možností vytěžování dat z českých digitálních knihoven se zaměřil projekt [DL4DH](#) (KNAV, NK ČR, MZK)
 - Stažení dat a metadat titulů uložených v digitální knihovně a obohacení externími nástroji a dalšími interními moduly.

3. Jak lze digitalizaci dokumentů využít?

- Snadná dostupnost velkého množství digitalizovaných textů zavazuje badatele, aby nespolehali pouze na pečlivé čtení úzké skupiny textů, ale věnovali se mimo to také analýze širších textových korpusů pomocí softwarových nástrojů.*

* JOCKERS, Matthew Lee. *Macroanalysis : Digital Methods and Literary History*, Urbana, Chicago, Springfield: University of Illinois Press, 2013. ISBN: 978-0252079078. s. 3 – 10.

3. Jak lze digitalizaci dokumentů využít?

- Snadná dostupnost velkého množství digitalizovaných textů zavazuje badatele, aby nespolehali pouze na pečlivé čtení úzké skupiny textů, ale věnovali se mimo to také analýze širších textových korpusů pomocí softwarových nástrojů.*
 - **Makroanalýza / Distant reading****
 - Stěžejním principem metody je zpracování textových informací pomocí počítačů – ze vzdálenosti
 - rozpoznání těžko identifikovatelných vzorců a souvislostí
 - makro-mikro

* JOCKERS, Matthew Lee. *Macroanalysis : Digital Methods and Literary History*, Urbana, Chicago, Springfield: University of Illinois Press, 2013. ISBN: 978-0252079078. s. 3 – 10.

** MORETTI, Franco. *CONJECTURES ON WORLD LITERATURE*. Online. New Left Review, 2000, vol. 1. Dostupné z: <https://newleftreview.org/issues/ii1/articles/franco-moretti-conjectures-on-world-literature>. [cit. 2023-11-10].

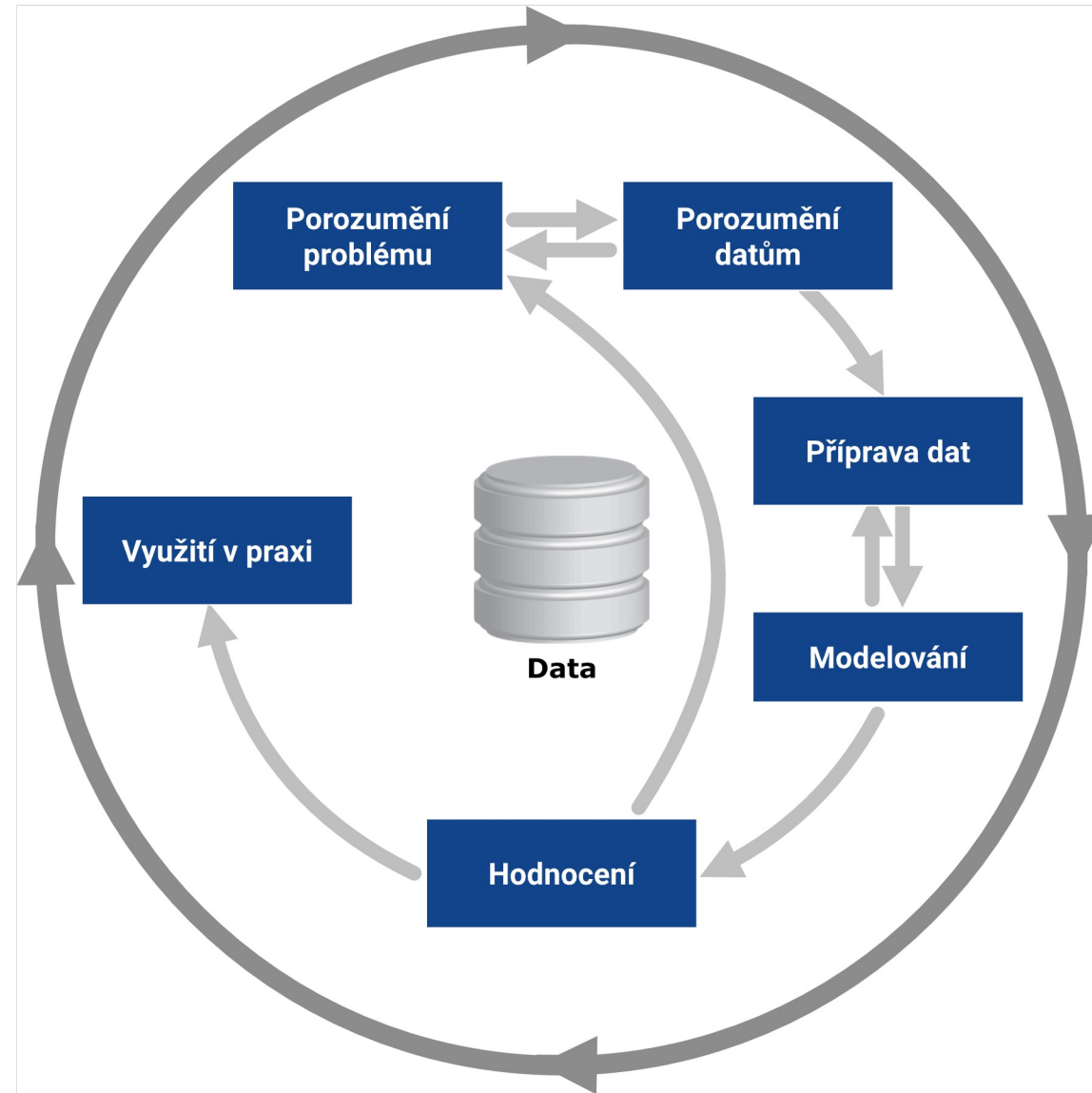
3. Jak lze digitalizaci dokumentů využít?

- **Makroanalýza je jednou z metod digital humanities.**
- Podle České asociace pro digitální humanitní vědy (CzADH):
*„odborné činnosti jako využívání **digitálních metod a nástrojů** k vědeckému bádání o humanitních a společenskovědních otázkách nebo k prezentaci jeho výsledků; získávání, uchovávání, propojování a zpřístupňování **dat v digitální podobě** s důrazem na jejich maximální otevřenost [...]“.**

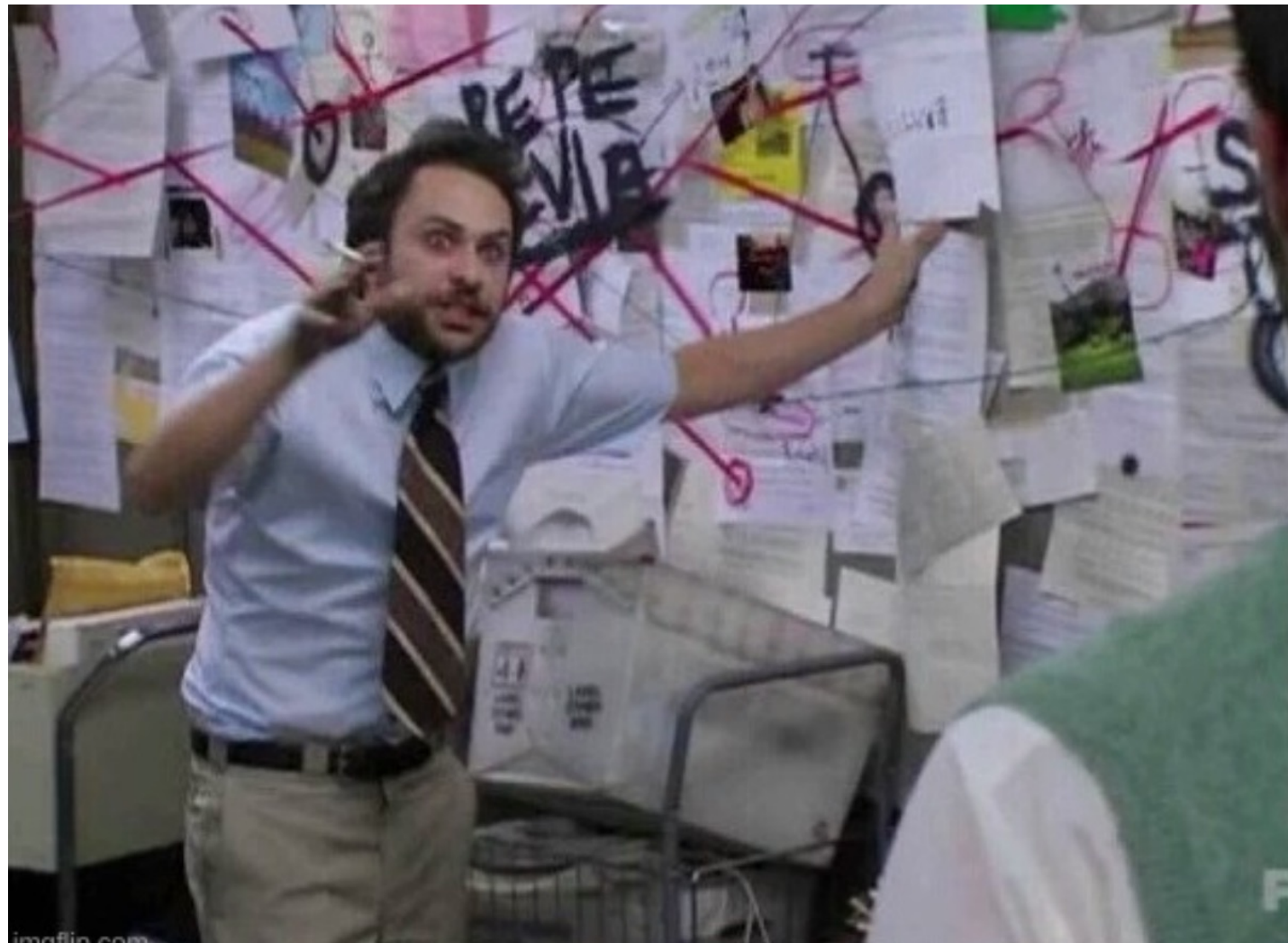
3. Makroanalýza digitálních dat

- **digitální metody** -----> makroanalýza (tematické modelování)
 - **data v digitální podobě** -----> digitalizované publikace ČAVU
 - **digitální nástroje** -----> Digitální knihovna AV ČR (Kramérius)
-----> softwarové prostředí R (RStudio)
-----> nástroje LINDAT/CLARIAH-CZ
-

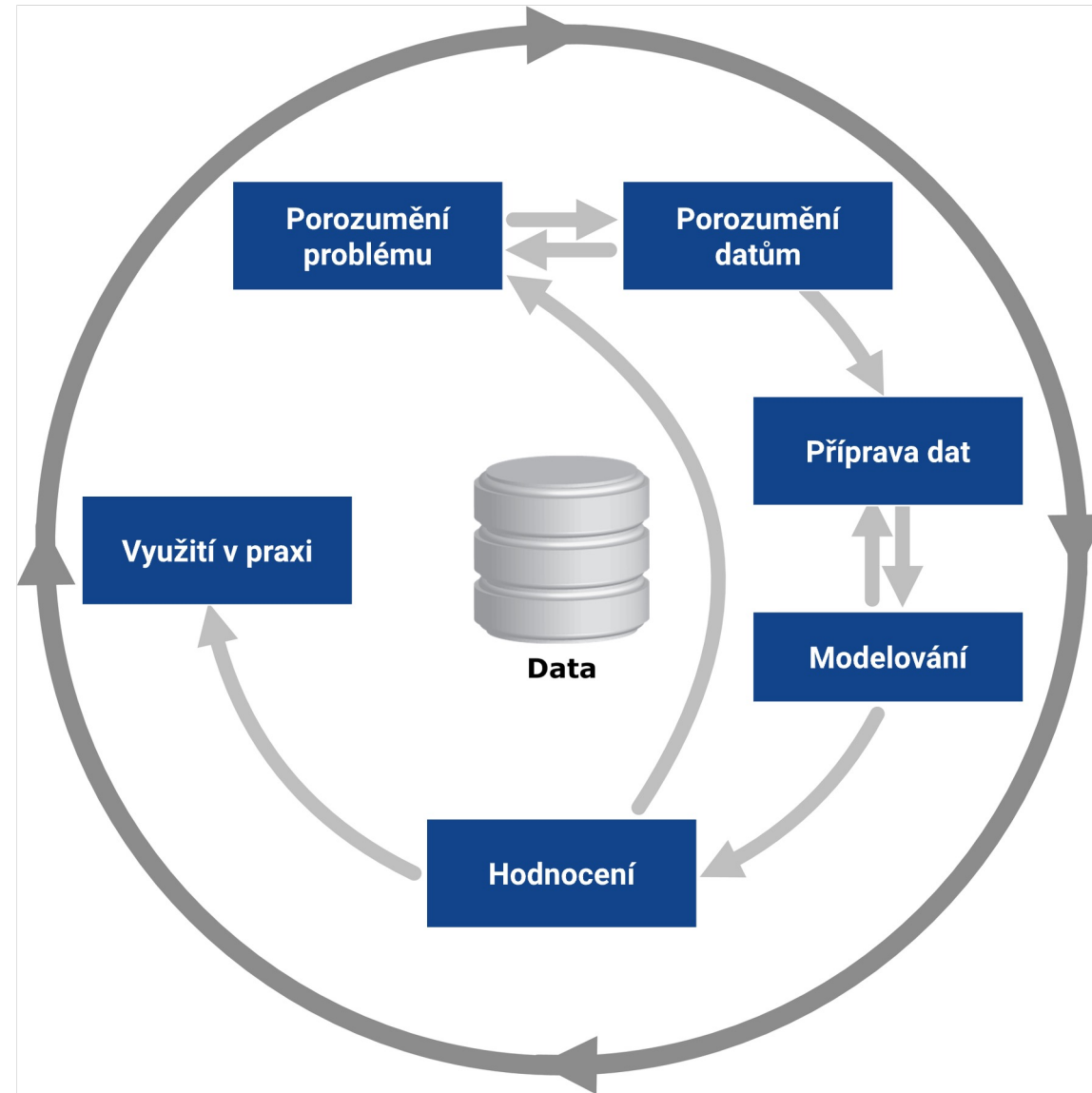
4. Výzkumná část

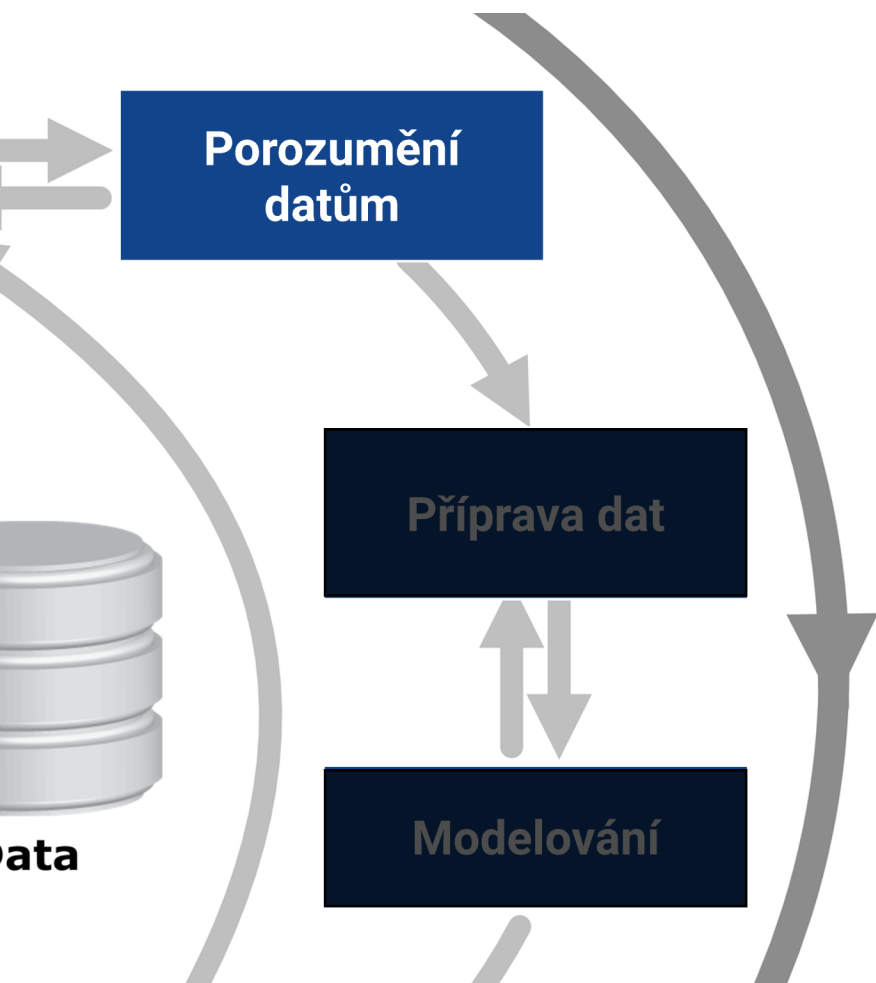
4.1 Porozumění problému

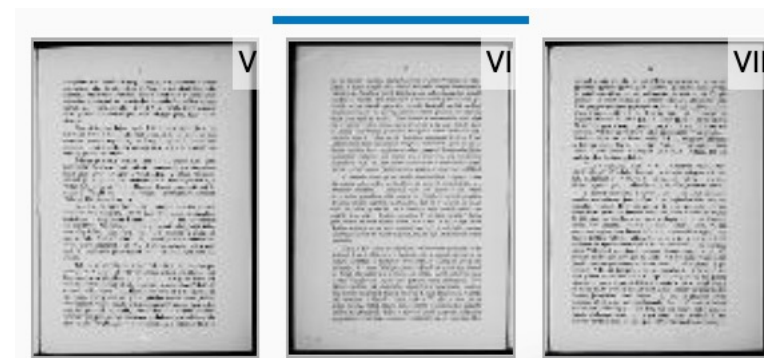
4. Výzkumná část

4.2 Porozumění datům

Digitální knihovna Akademie věd ČR

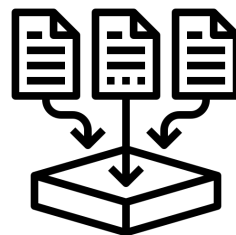
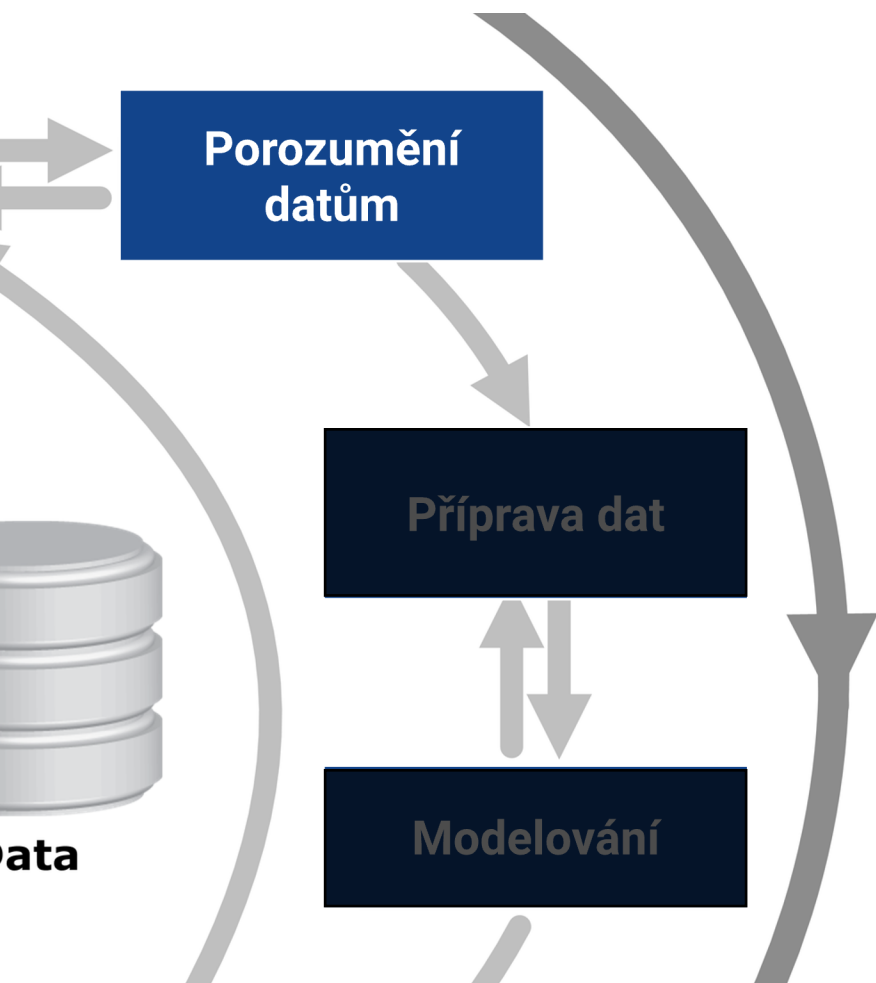

[ocr](#) | [stránka](#) | číslo periodika | ročník periodika | noviny [URL](#)

PŘEDMLUVA.

Roku 1878 vydal jsem »Vergilstudien nebst einer Collatio
V mnohých recensích vysloveno přání a očekávání, že poda
Toto pokračování podávám nyní, kdy zřízením České Akader
V práci této podány jsou k velikému počtu míst Vergilio
•-1 Seznal jsem ovšem také tu i tam, ale celkem ve vel
l*

4.2 Porozumění datům

.txt soubory:
887 svazků,
31 147 stran

Digitální knihovna Akademie věd ČR

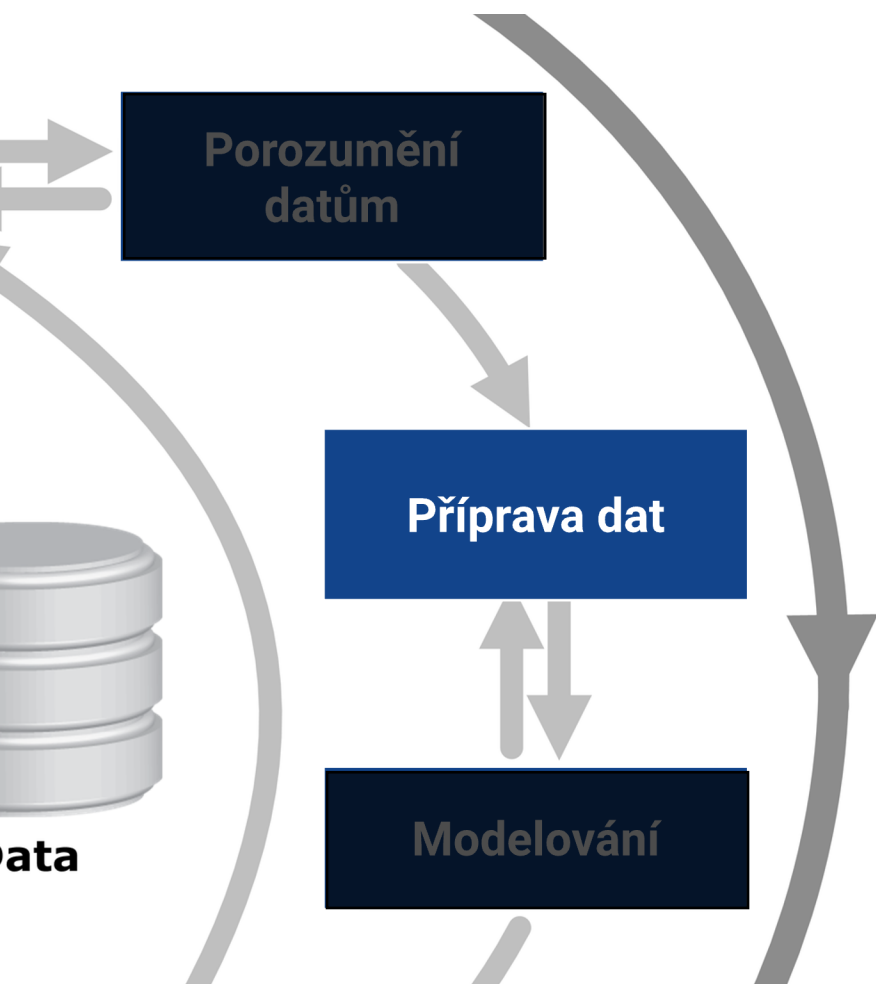

[ocr](#) | [stránka](#) | číslo periodika | ročník periodika | noviny [URL](#)

PŘEDMLUVA.

Roku 1878 vydal jsem »Vergilstudien nebst einer Collatio
V mnohých recensích vysloveno přání a očekávání, že pod
Toto pokračování podávám nyní, kdy zřízením České Akader
V práci této podány jsou k velikému počtu míst Vergilio
•'-1 Seznal jsem ovšem také tu i tam, ale celkem ve vel
l*

4.3 Příprava dat

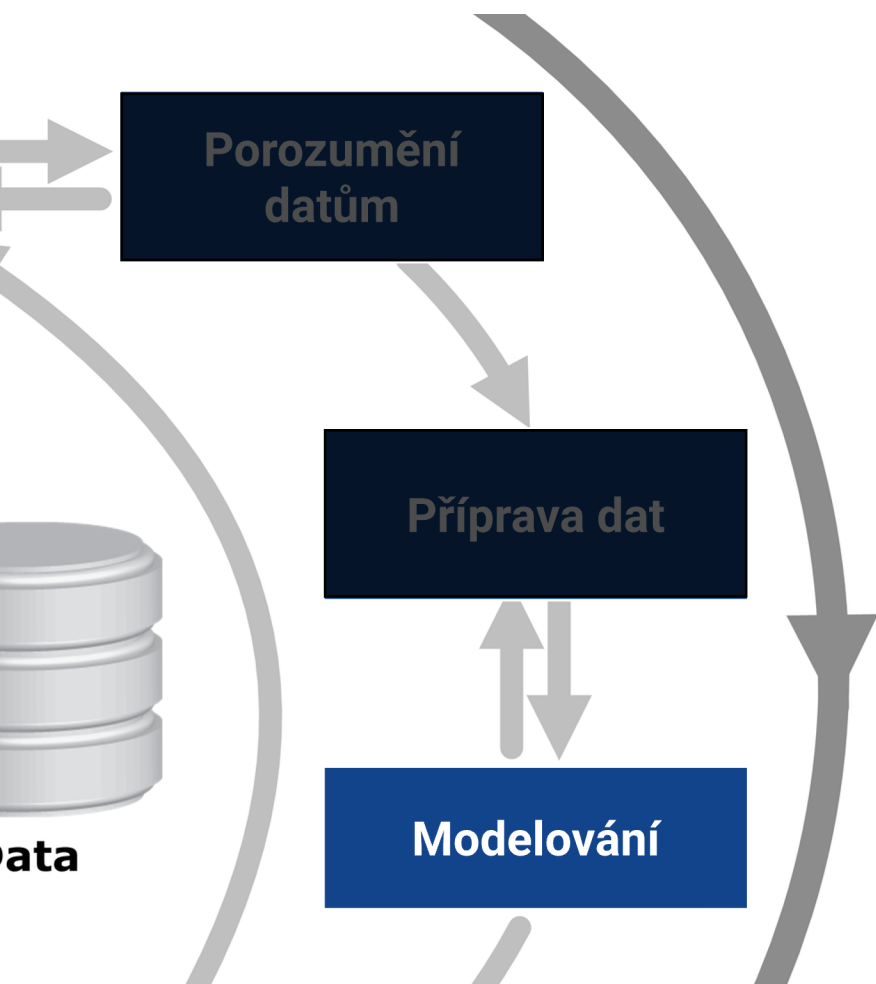

Transformace, úpravy, obohacení:

- odstraněna slova obsahující dva nebo méně znaků,
- obohacení pomocí UDPipe 2 (tokenizace, lemmatizace a identifikaci slovního druhu),
- vyfiltrována jen podstatná jména.

Pro každý svazek *Rozprav* vznikl jeden .txt soubor obsahující pouze podstatná jména v základním tvaru.

4.4 Modelování – Latentní Dirichletova Alokace (LDA)

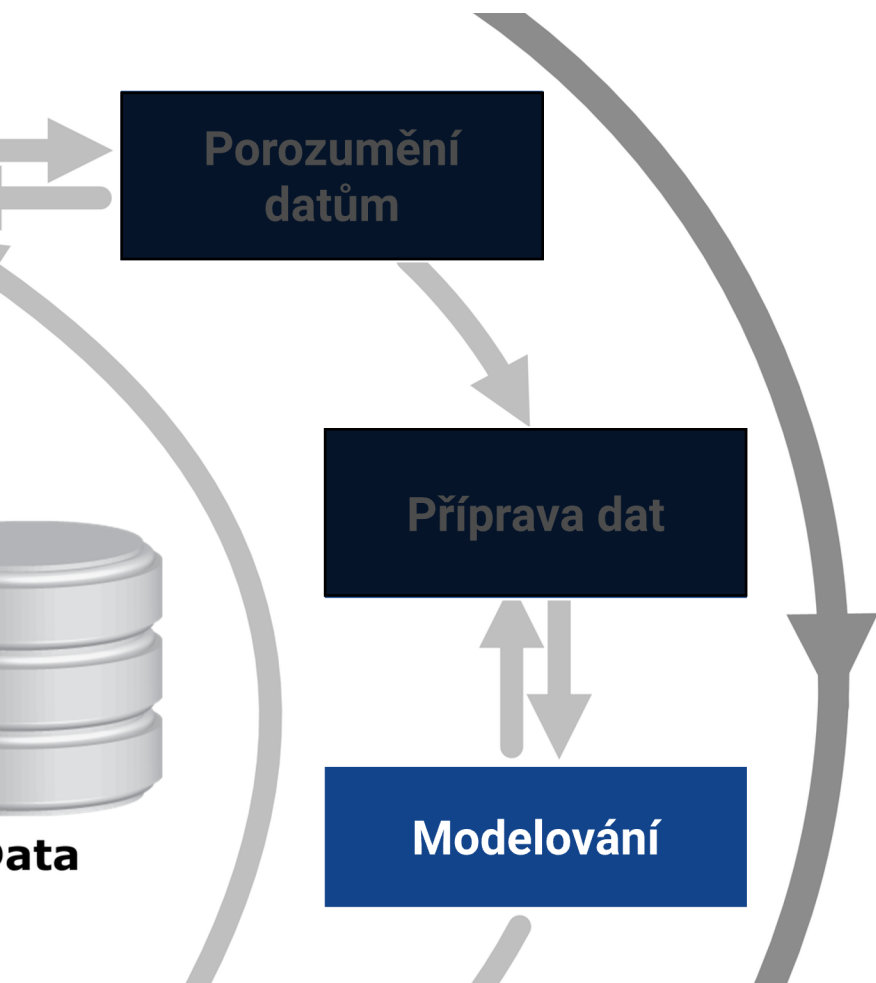

- LDA: v každém dokumentu je možné identifikovat více různých témat (téma = seznam slov, která se spolu vyskytují statisticky významným způsobem).
- Každému významovému slovu v textu můžeme intuitivně přiřadit určité téma.
- Výsledkem takového postupu může být přehled témat, která jsou v dokumentu obsažena.

K rozvoji **divadla křesťanského** na základě **církevních obřadů** napomáhala však ještě jiná závažná okolnost. Když se **křesťanství** v **zemích románských** šířiti počalo, nalezlo tu kvetoucí **divadlo římské** a zvláště **prostonárodní hry** velmi rozšířené. **Národové** sice přijímali novou **víru**, ale proto v nich **záliba** ve **hrách divadelních** nikdy neutuchla, zvláště když **národní duch románský** ze sebe vydával vždy nové a nové plody **dramatické**. Ty ovšem **hověly** více **smyslnosti**, a odvracely **věřící** od života v pravdě **křesťanského**, jenž za první doby byl podoby asketické; proto také **církev** již od čtvrtého století obracela se častějšími zákazy jak proti **honbám** na divoká zvířata, tak proti **hrám divadelním**, a nepřipouštěla k **sv. přijímání** těch, kteří se v podobných **zábavách** účastnili, aby snad celá **církevní společnost** v potupu neupadla.

- náboženství**
- kultura**
- zábava**

4.4 Modelování – Latentní Dirichletova Alokace (LDA)

- LDA předpokládá, že dokumenty lze reprezentovat jako náhodné směsi témat,
 - každé téma je možné charakterizovat skrze specifikovanou množinu slov.
- Pro své fungování pracuje model s předpokladem imaginárního procesu, kterým dokumenty ve zkoumané kolekci vznikly.

4.3 Odhalování témat

- Způsob, kterým se hledají neznámá témata v korpusu, je do jisté míry převrácením generativního postupu.

Co víme:

- ☐ Z dokumentů získáme dataset slov a frekvencí, se kterými se v jednotlivých dokumentech vyskytují.
- ☐ Máme, respektive vytvoříme, seznam unikátních slov vyskytujících se v korpusu.
- ☐ Parametr α , který představuje prvotní odhad rozdělení témat v dokumentech.
- ☐ Parametr β , který představuje prvotní odhad ohledně rozdělení slov v tématech.

4.3 Odhalování témat

- Způsob, kterým se hledají neznámá témata v korpusu, je do jisté míry převrácením generativního postupu.

Co musíme zjistit:

- ☐ Počet témat K vyskytujících se v korpusu.
 - ☐ Rozdělení témat v jednotlivých dokumentech θ .
 - ☐ Rozdělení slov v jednotlivých tématech ϕ .
 - ☐ Přidělení slov k jednotlivým tématům Z .
-

4.3 Odhalování témat

- Způsob, kterým se hledají neznámá témata v korpusu, je do jisté míry převrácením generativního postupu.

Co musíme zjistit:

- ☐ **Počet témat K vyskytujících se v korpusu.**
- ☐ Rozdělení témat v jednotlivých dokumentech θ .
- ☐ Rozdělení slov v jednotlivých tématech ϕ .
- ☐ Přidělení slov k jednotlivým tématům Z .

$$p(\theta, \phi, z | w, \alpha \beta) = \frac{p(\theta, \phi, z, w | \alpha \beta)}{p(w | \alpha \beta)}$$

4.3 Odhalování témat

- Způsob, kterým se hledají neznámá témata v korpusu, je do jisté míry převrácením generativního postupu.

Co musíme zjistit:

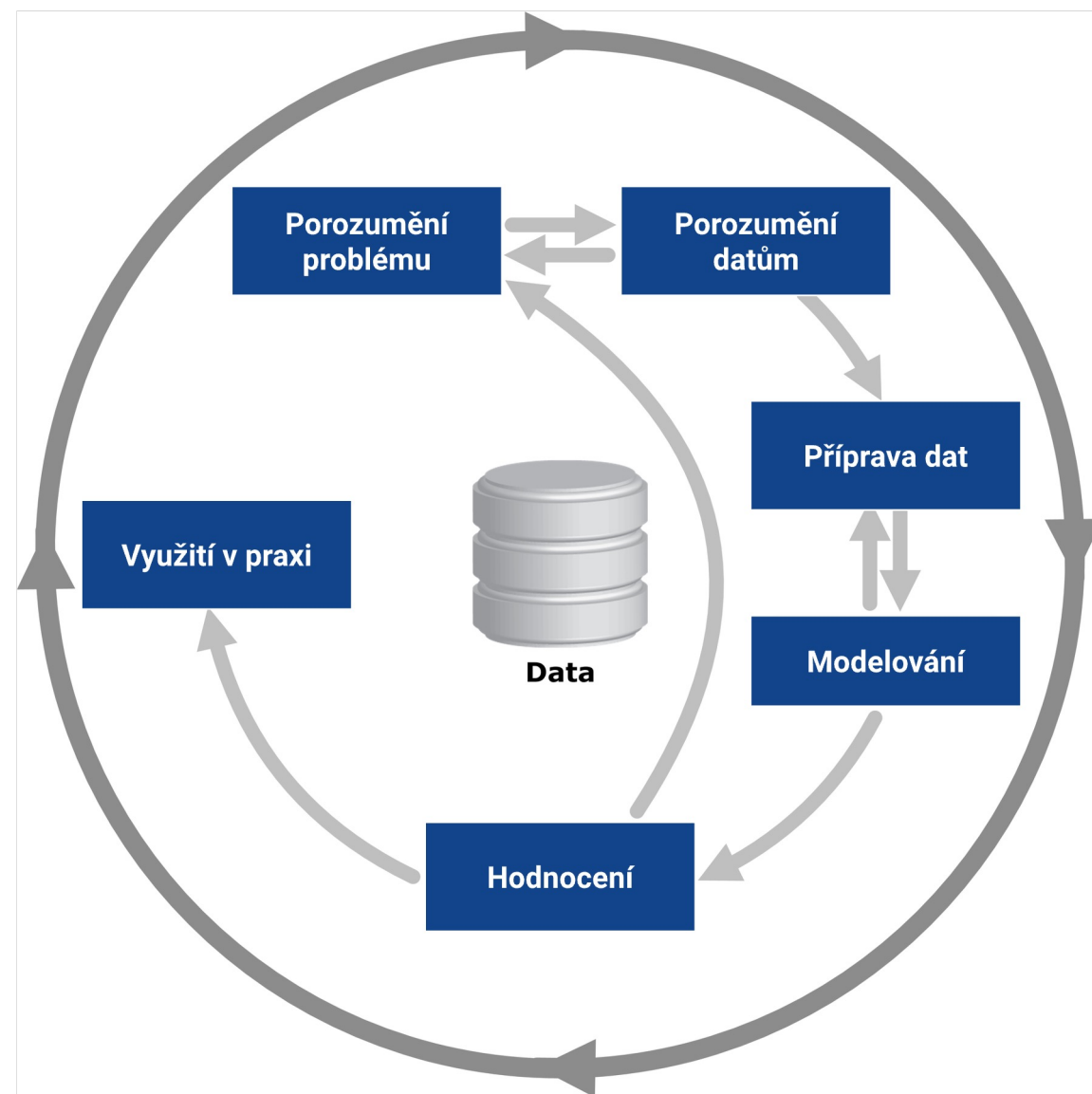
- ☐ **Počet témat K vyskytujících se v korpusu.**
 - ☐ Volba tohoto parametru je pro celý proces zcela zásadní a umožňuje badateli vstoupit do procesu modelování témat s vlastní představou o tematické granularitě korpusu.*

* HLADÍK, Radim. Modelování témat v české sociologii: typy autorství a citační ohlas v odborných textech. In: HLADÍK, Radim (ed.). *Digitální obrat v českých humanitních a sociálních vědách*. Studia nových médií. Praha: Univerzita Karlova, nakladatelství Karolinum, 2022. ISBN: 978-80-246-5193-4.

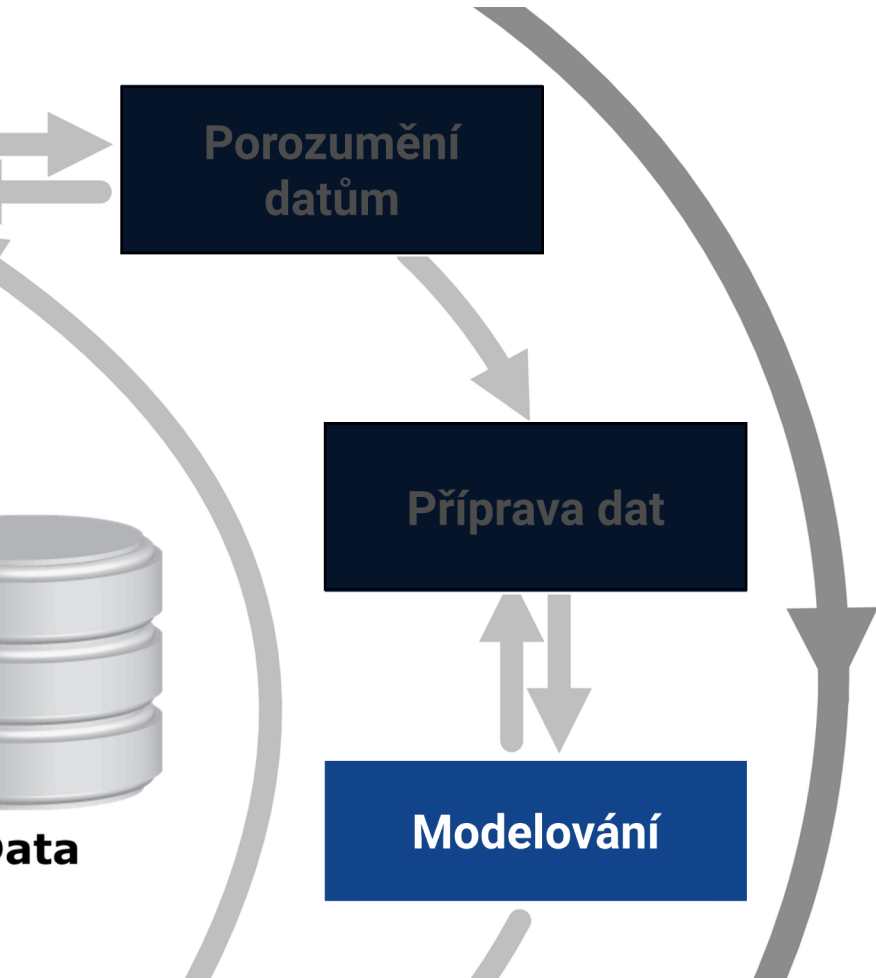
4.3 Stanovení cílů a počtu témat

- **Cílem modelování je identifikovat témata s alespoň o úroveň jemnější granularitou, než se to podařilo doposud.**
 - Pokud se tedy publikace věnovaly například chemii, cílem je zjistit, kterým konkrétním chemickým oborům (organická chemie, analytická chemie, anorganická chemie, ...)
- Celkem by modelování mělo identifikovat **35 témat**.
 - Toto číslo bylo zvoleno na základě kvalifikovaného odhadu vycházejícího z počtu sekcí vědních oblastí současné AV ČR (9) a počtem jejích jednotlivých pracovišť (54).

Výzkumná část

Modelování

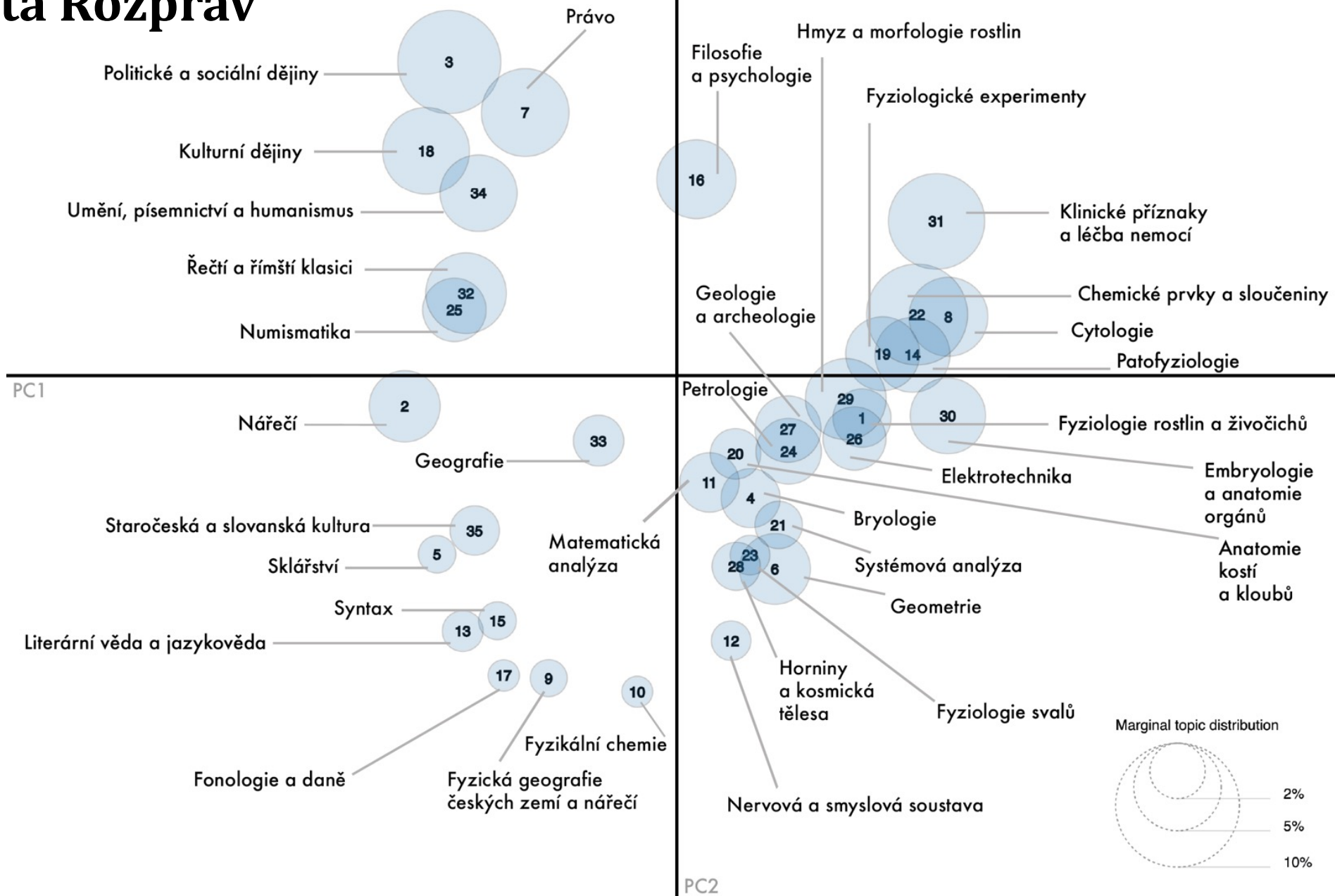

- Vstupem pro model LDA je **matice dokument–slovo**.
- K samotnému modelování témat byla využita knihovna `topicmodels`*.

Modelování

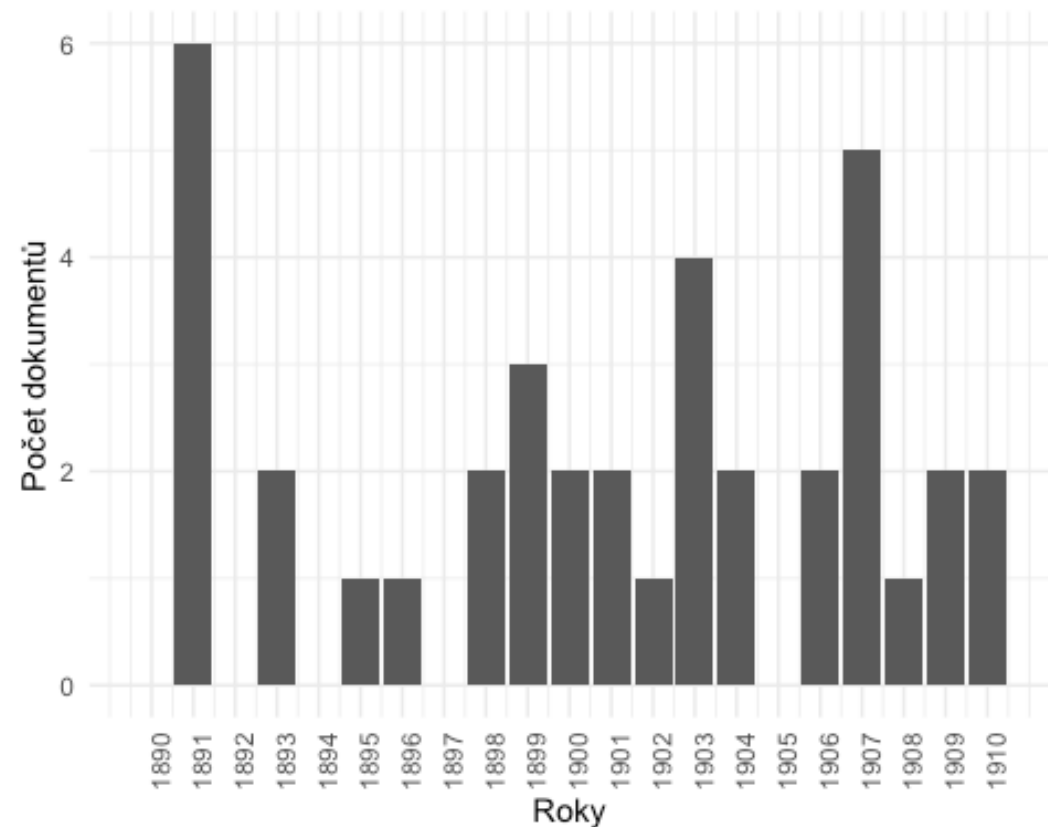
- Výstupem modelu jsou dvě matice:
 - **slovo–téma**, ve které je u každého slova z korpusu uvedeno, s jakou pravděpodobností „patří“ k jakému tématu.
 - **dokument–téma** popisující pravděpodobnost příslušnosti dokumentu ke konkrétnímu tématu.
- **Model rozpoznává témata v korpusu označuje pouze číslem**, pro pojmenování byly využity tři techniky:
 - nejfrekventovanější slova, která se v každém tématu vyskytují (17 případů),
 - analýza začátků dokumentů patřících k danému tématu s nejvyšší pravděpodobností,
 - analýza zdrojových digitalizátů.

Témata Rozprav

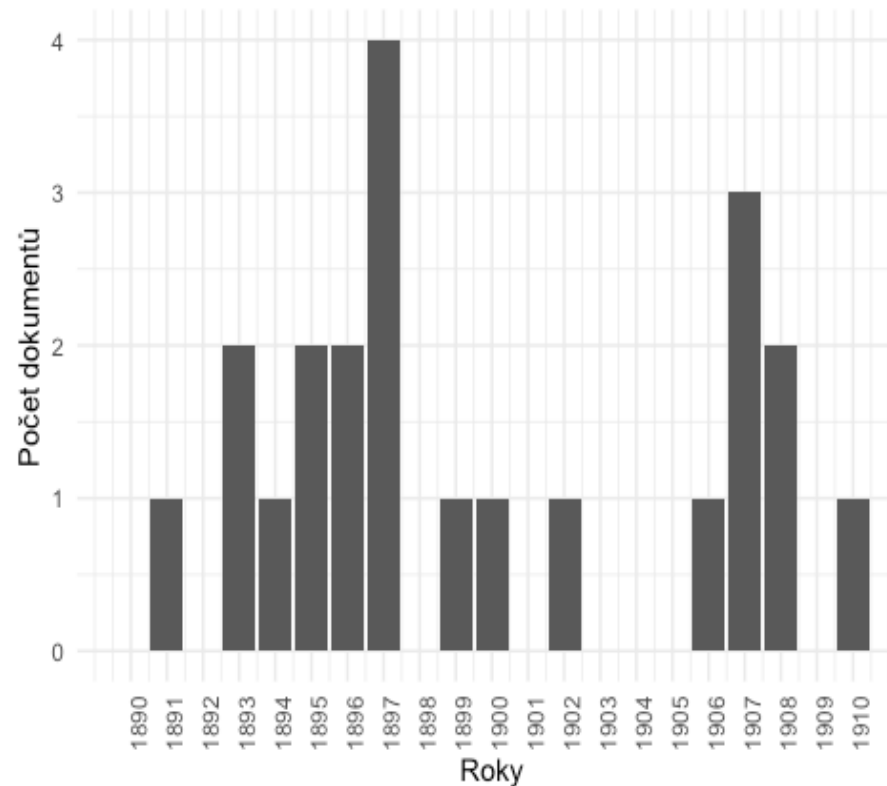
Příklad: Téma č. 29: Hmyz a morfologie rostlin

- Celkem 38 svazků *Rozprav*.
- Spojuje různé obory biologie.

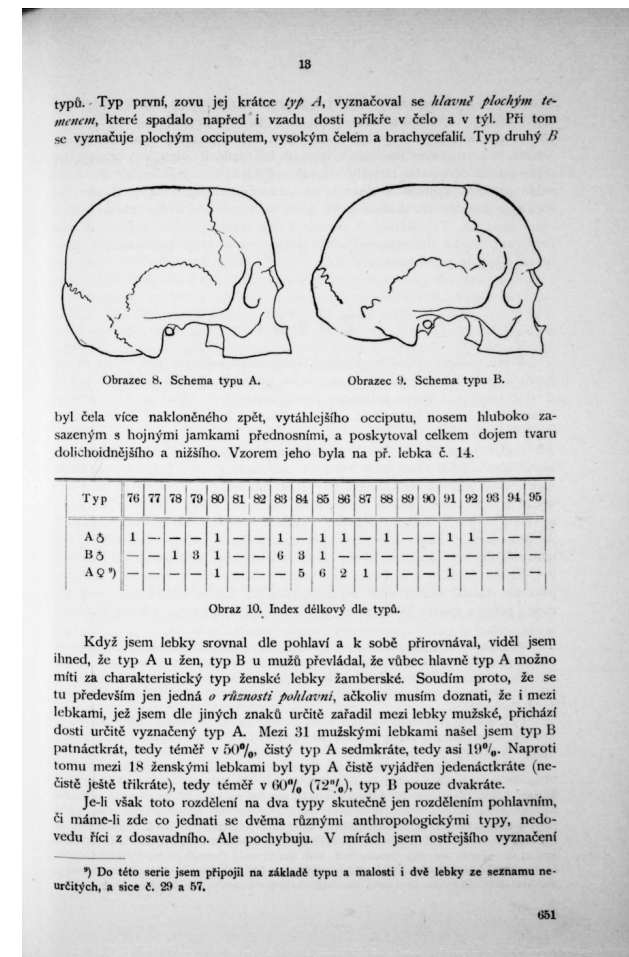
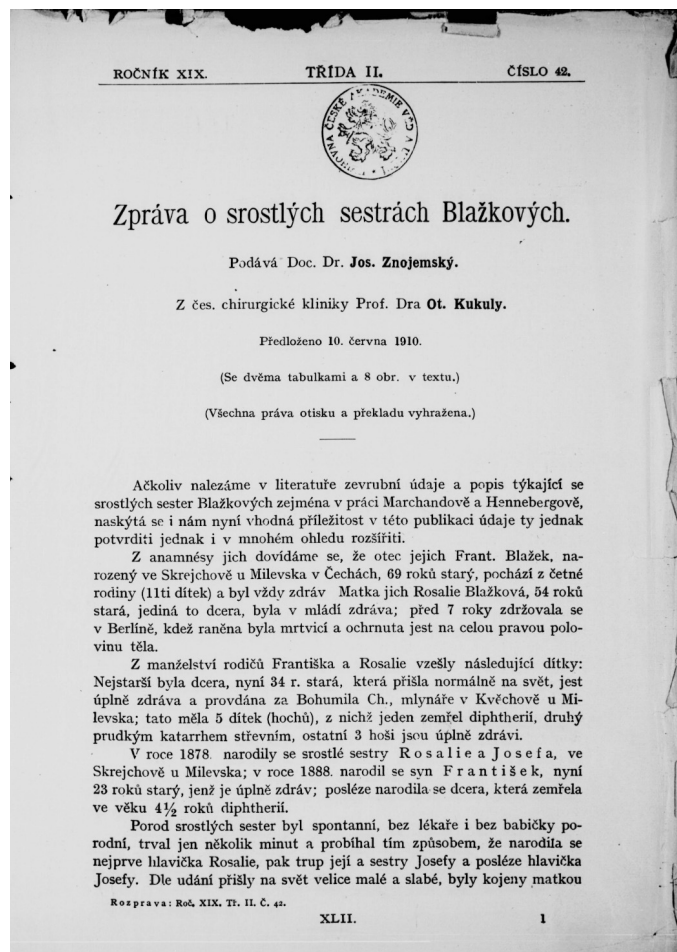

Příklad: Téma č. 20: Anatomie kostí a kloubů

- Celkem 22 svazků *Rozprav.*
- svazky zařazené pod toto téma spojuje zejména makroskopický zájem o pojivové tkáně těla, neobsahují ale pouze lékařskou teorii.

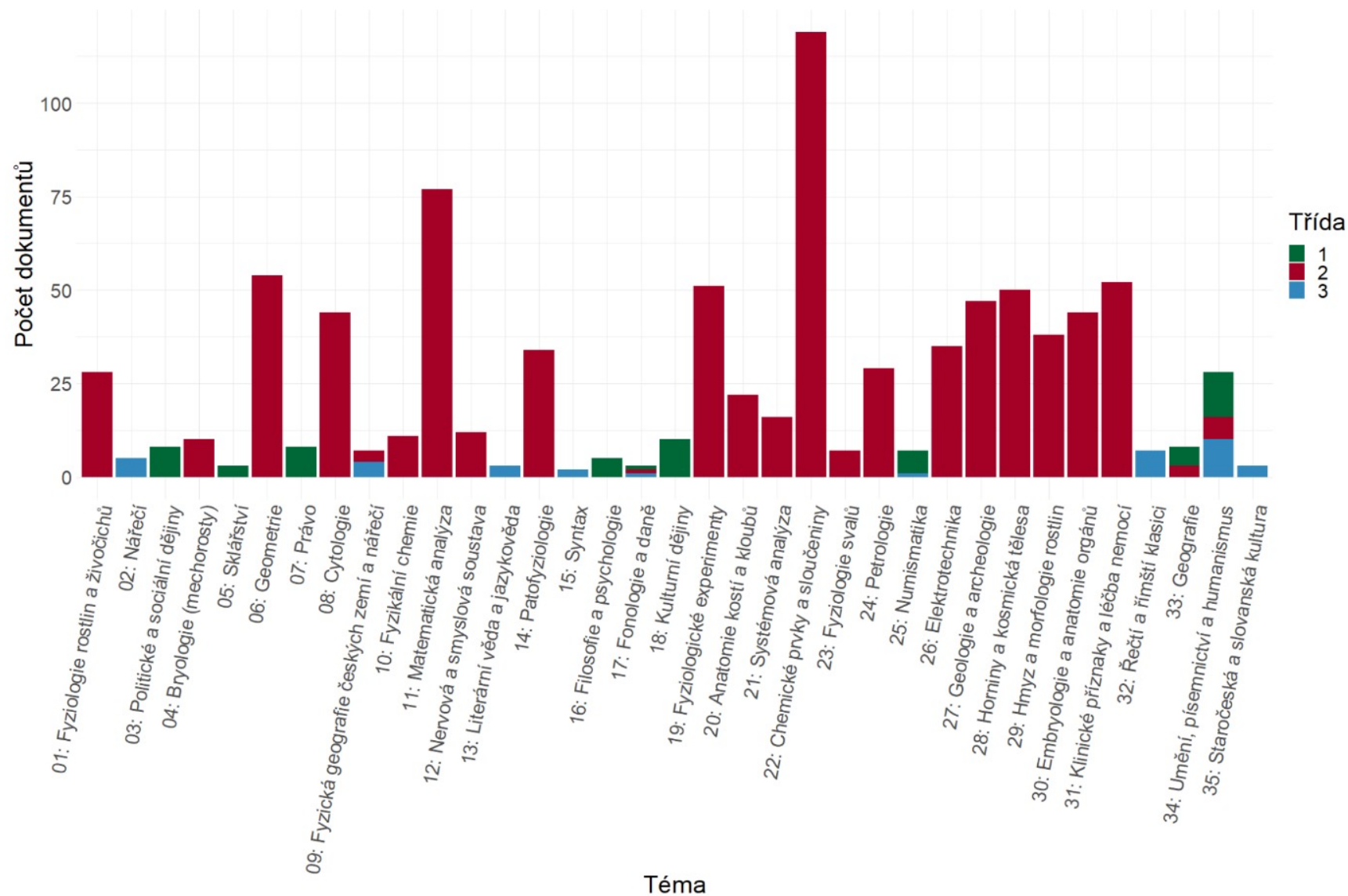
Příklad: Téma č. 20: Anatomie kostí a kloubů

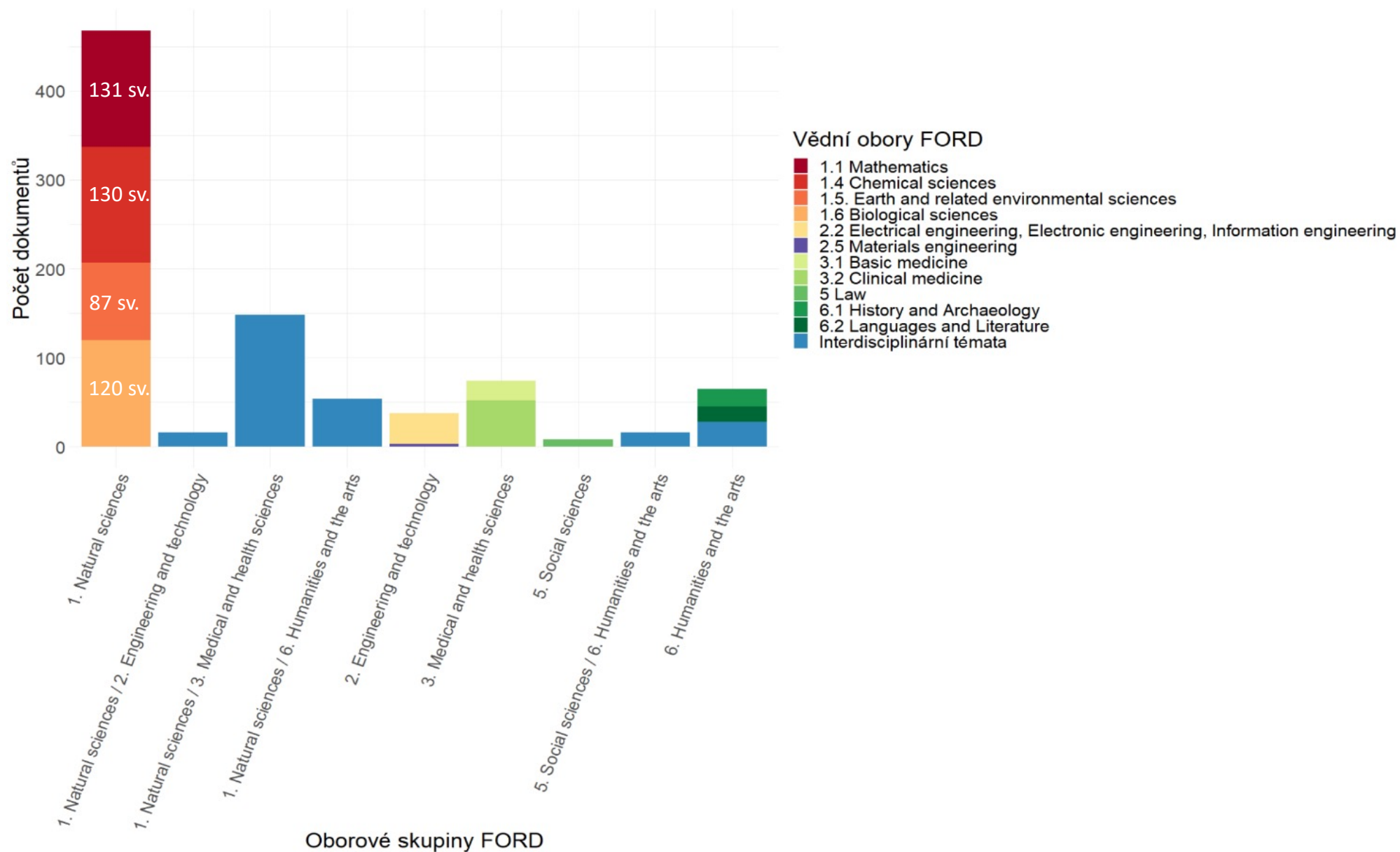
Rozpravy České akademie císaře Františka Josefa pro vědy, slovesnost a umění. Třída II, Mathematiko-přírodnická. Praha: Česká akademie císaře Františka Josefa pro vědy slovesnost a umění, 1910, 19(42). ISSN 1210-874X. Dostupné také z: <https://kramerius.lib.cas.cz/uuid/uuid:c221fe93-435d-11dd-b505-00145e5790ea>

Rozpravy České akademie císaře Františka Josefa pro vědy, slovesnost a umění. Třída II, Mathematiko-přírodnická.. Praha: Česká akademie císaře Františka Josefa pro vědy slovesnost a umění, 1892, 1(31). ISSN 1210-874X. Dostupné také z: <https://kramerius.lib.cas.cz/uuid/uuid:c256a329-435d-11dd-b505-00145e5790ea>

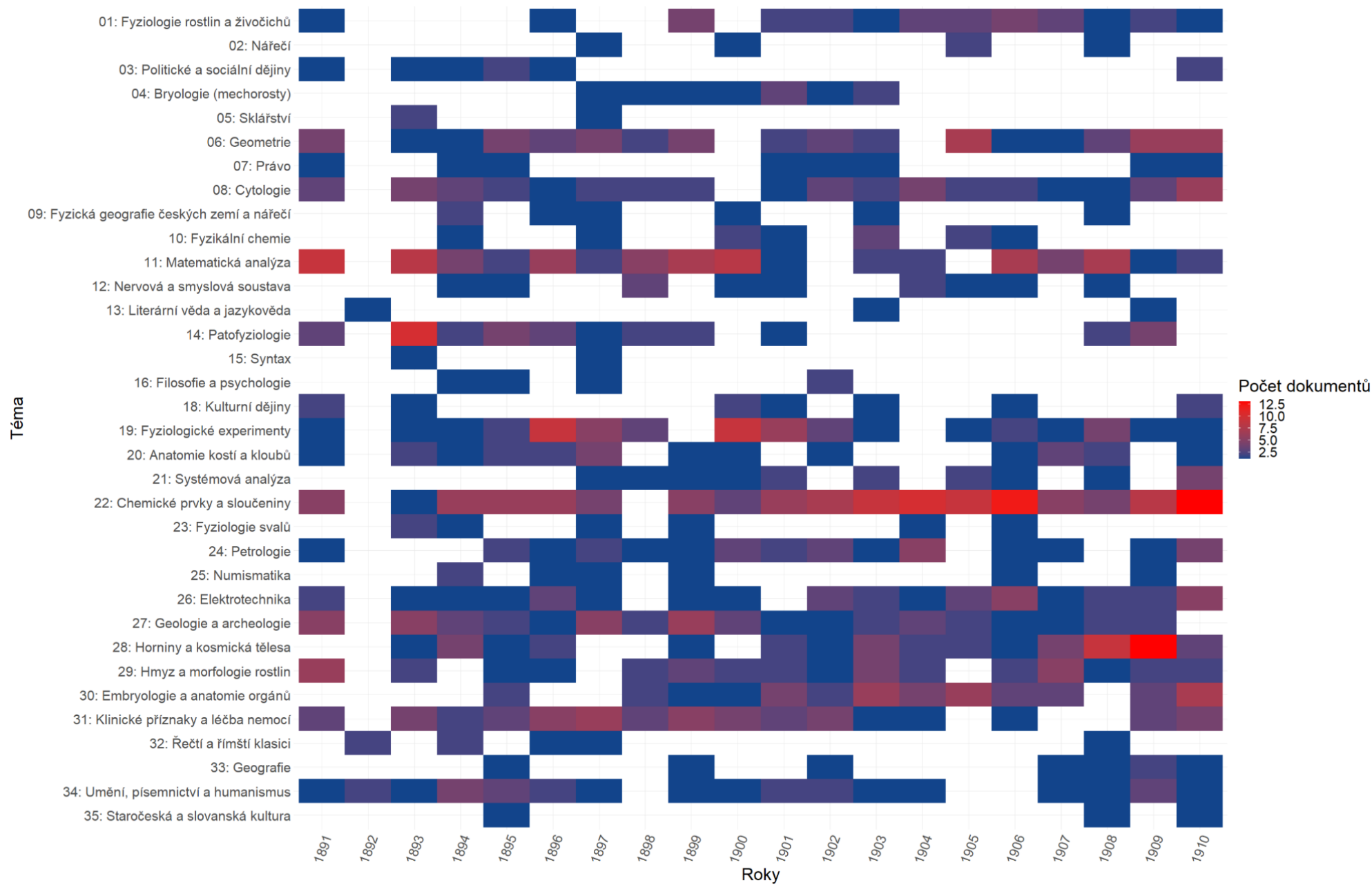
Porovnání počtu dokumentů v tématech

Počet svazků podle klasifikace FORD

Přehled počtu svazků Rozprav podle témat v průběhu let 1890–1910

Výsledky

- Provedená analýza podává přehled **konkrétních témat, kterým se Česká akademie ve sledovaném období věnovala,**
 - jejich sémantické podobnosti,
 - počtu svazků zařazených do každého z témat,
 - a proměn počtu vydaných svazků v jednotlivých letech.

Výsledky

- Provedená analýza podává přehled **konkrétních témat, kterým se Česká akademie ve sledovaném období věnovala,**
 - jejich sémantické podobnosti,
 - počtu svazků zařazených do každého z témat,
 - a proměn počtu vydaných svazků v jednotlivých letech.
- Práce **představuje podrobný pohled na publikační činnost České akademie jako celek** a umožňuje rozšířit dosavadní stav poznání oblastí zájmů této instituce.

Výsledky

- Provedená analýza podává přehled **konkrétních témat, kterým se Česká akademie ve sledovaném období věnovala**,
 - jejich sémantické podobnosti,
 - počtu svazků zařazených do každého z témat,
 - a proměn počtu vydaných svazků v jednotlivých letech.
- Práce **představuje podrobný pohled na publikační činnost České akademie jako celek** a umožňuje rozšířit dosavadní stav poznání oblastí zájmů této instituce.
- Diplomová práce ukázala, že **dokumenty dostupné v digitálních knihovnách lze použít k výzkumu v digitálních humanitních vědách**, přestože hlavními důvody jejich digitalizace je zajištění jejich dlouhodobé ochrany a možnosti online zpřístupnění běžným čtenářům.

Závěr

- Součástí diplomové práce jsou 3 přílohy:
 - **Příloha č. 1:** Seznam publikací vydaných Českou akademií věd císaře Františka Josefa pro vědy, slovesnost a umění z období let 1890–1918.
 - **Příloha č. 2:** Postup stažení a přípravy dat a modelování témat
 - Data a scripty byly zveřejněny také na platformě GitHub: https://github.com/kerschfilip/tematicke_modelovani_cavu
 - Veškerá data jsou dostupná v repozitáři Zenodo: <https://doi.org/10.5281/zenodo.10395970>
 - **Příloha č. 3:** Seznam odkazů na digitalizované svazky časopisu Rozpravy rozřazený podle rozpoznaných témat

Diskuse

- Identifikovaná témata považovat za **úplný** přehled oblastí zájmu akademie:
 - Analyzovány pouze *Rozpravy* – ČAVU vydávala i monografie a odborné časopisy.
 - Není pokryta publikační činnost jiných učených společností – model lze ale rozšířit.
 - Zapojení většího množství digitalizovaných dokumentů do analýzy znesnadňuje jejich rozptýlení po relativně velkém množství digitálních knihoven.
 - Kromě dostupnosti představuje určitý limit pro automatickou analýzu dat i kvalita zejména starších digitalizátů.
 - **Evaluace témat** (Možnosti matematického ověření koherence / posuzování lidmi)
-

Tematické modelování publikační činnosti České akademie věd a umění v letech 1890–1910

Diplomová práce

Odborné fórum, ÚISK FF UK, 4. 3. 2024

Filip Kersch, FilipKersch@gmail.com, kersch@knav.cz